

РОГОВІ КИСТЕНІ XI–XIII СТОЛІТЬ ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

THE HORN WAR-FLAILS OF THE 11TH –13TH CENTURIES ON THE MATERIALS OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE

Анотація

У публікації розглядається один із видів ударної зброї з колекції Національного музею історії України – виготовлені з рогу кистені, що можуть датуватися давньоруським часом (XII–XIII ст.). Проаналізовано різні типологічні схеми цього виду зброї, картографовано та створено каталог аналогічних знахідок.

Ключові слова: кистень, середньовічна ударна зброя, давньоруське озброєння.

Abstract

The article deals with one type of shock weapons from the collection of the National Museum of the History of Ukraine – horn war-flails, which can be dated back to the Ancient Ruthenian times (12th – 13th centuries). Different typological schemes of this kind of weaponry is analysed. The map and catalogue of similar finds are also made.

Key words: war-flails, Medieval crushing weapon, Ancient Ruthenian weapons.

Кистень – допоміжний різновид зброї ударно-роздроблювальної дії, який за часів середньовіччя застосовували на середній чи ближній дистанції, коли потрібно було нанести швидкий несподіваний удар, а бойові властивості колючо-рублячої зброї цього не дозволяли. Згідно із тогочасними правилами ведення бою, противника необов’язково було вбивати, а достатньо оглушити. Тож кистені, зважаючи на їхню універсальність, могли використовувати як професійні воїни, так і купці, містяни, розбійники тощо¹ (рис. 1).

Загальна типологія кистенів заснована на групуванні за матеріалом виготовлення, формою, перетином, орнаментациєю чи способом кріплення гирі. Так, А. Кірпи́чников зараховує виготовлені з рогу обушки до типу I². Із цим погоджується і І. Измайлов³.

В основу класифікації А. Криганова покладено поділ кистенів (чи обушків) на типи за матеріалом виготовлення з його подальшим членуванням на варіанти за способом кріплення: 1) повздовжнім каналом, 2) із петлею або отвором у горішній частині, 3) із залізним стержнем⁴. За твердженням О. Комара та О. Сухобокова, матеріал виготовлення – другорядна ознака, тому доцільніше поділяти обушки за способом кріплення на два види: гирі з вушком (кістяні із залізним стержнем та суцільні кістяні, залізні, бронзові) та гирі із повздовжнім наскрізним каналом, які підвішувалися на ремінці. Перший вид трапляється винятково в комплексах із кінським спорядженням, він належав вершникам, другий – міг належати як піхотинцю, так і кавалеристу⁵. На думку В. Фльорової, навряд чи виправданий поділ кистенів зі стержнем і повздовжнім каналом на окремі типи, адже наявність каналів характерно для обох типів⁶.

На нашу думку, класифікувати кистені потрібно за матеріалом виготовлення: металеві (I група – з підтипами) та рогові (II група). Також ми вважаємо, що виділяти типи у II групі не варто, адже в рогових обушків форма гирі залежить від

1 Кирпичников А. Н. Булавы и кистени из коллекции И. Хайновского в собрании Музея Войска Польского // Археологические вести. – 2000. – № 7. – С. 234.

2 Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. // Свод археологических источников. Е 1-36. – Москва-Ленинград, 1966. – 183 с. – С. 59.

3 Измайлов И. Л. Вооружение и военное дело населения Волжской Булгарии X – начала XIII вв. – Казань-Магадан, 1997. – 215 с. – С. 103.

4 Крыганов А. В. Кистени салтово-маяцкой культуры // Советская археология. – 1987. – № 2. – С. 63.

5 Комар О. В., Сухобоков О. В. Військова справа Хозарського каганату // Нариси з воєнної історії Давньої України. – Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2005. – С. 219.

6 Флорова В. Е. Резная кость Юго-Востока Европы IX–XII веков: искусство и ремесло. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. – С. 58.

конфігурації заготовки, з якої зроблено кистень. Більшість гир – кулястої чи грушоподібної форми, зазвичай округлого чи овального, рідше сплющеного перетину. Форму окремих взірців важко визначити.

Окрім простих загладжених виробів, трапляються вироби, прикрашені гравійованими лініями, зигзагами, циркульними колами, родовими емблемами Рюриковичів, солярними знаками тощо (рис. 2, 1–8)⁷. На цьому тлі вирізняється знахідка з Чермна, на якій із одного боку зображено чоловіка (боярину?) в шапці, а на звороті – фронтальне, досередини повернуте зображення міфічного птаха Сирина з піднятими догори руками; ребро виробу декороване плетінчастим орнаментом (рис. 2, 9)⁸. М. Сергеева зазначає, що ретельна обробка кистенів могла бути пов'язана винятково з майстрами, які мали професійні навички роботи з рогом⁹.

Музейна колекція середньовічних кистенів налічує понад 50 одиниць, зокрема п'ять рогових обушків. Усі вони мають поздовжній наскрізний канал, але без стержнів із петлями для підвішування. Поверхня виробів відшліфована, однак укрита тріщинами та має інші пошкодження: три кистені – округлої форми (Київ – дві одиниці, Сахнівка – одна одиниця), два – грушоподібної (Тростянець). Їхні метричні параметри та старі інвентарні номери представлені в таблиці (табл. 1).

Два кистені з Києва (інв. № № В 8/8189, 8190) виявлено експедицією Т. Мовчанівського в 1936 р. під час дослідження садиби Петровського неподалік від Десятинної церкви (вул. Володимирська, 2). Один із них, округлий у перетині, має прокреслене графіті у вигляді зигзага на боковій частині. Інший – овальний, із лінією, прокресленою по колу у верхній частині виробу, яка формує невеликий манжет (рис. 3, 1, 2)¹⁰. Округлий у перетині обушок із Сахнівки (інв. № В 3488/619), у 1901 р. знайдений на городищі Дівич гора під час розкопок В. Гізе – загладжений, з численними пошкодженнями на поверхні, спричиненими ударами (рис. 3, 3). Діаметр його наскрізного каналу більший, ніж у інших кистенів, що дозволяє припустити використання цього виробу як булави.

Два обушка із Тростянця (інв. № В 583/1, 2) – овальні у перетині, із глибокими тріщинами, що розколюють один виріб навпіл, а другий – на три частини (рис. 3, 4, 5). Усередині наскрізного каналу – залишки корозії, що свідчать про присутність металевого стержня. Кистені, в 1909 р. придбані коштом Київського художньо-промислового і наукового музею, походять із колекції Б. Ханенка. Можливо, вони виявлені на одному з давньоруських городищ, розташованих між селами Тростянцем, Грищенцями, Курилівкою та Ковалями¹¹.

В контексті цієї групи варто розглядати й залізний, квадратний у перетині стержень із наверхшам у вигляді округлого вушка та трапецієподібною шийкою (інв. № Вд 2522) (рис. 3, 6). Поверхня виробу покрита продуктами корозії заліза; дещо загнутий та обламаний нижній кінець фіксував гирю, яка після його пошкодження була втрачена. Місце походження цієї знахідки невідоме, вона належить до старих музейних зібрань.

До комплексу озброєння давньоруського воїна кистень потрапив як предмет, запозичений у хозар¹². Знахідки рогових кистенів на слов'янських пам'ятках фіксуються із другої пол. X ст., але найбільша їх кількість припадає на поч. XI–XII ст., також вони продовжують побутовувати і у XIII–XIV ст. Отже, зважаючи на те, що кистені із зібрання НМІУ походять не із закритих комплексів, їх варто датувати давньоруським часом XI–XIII ст.

Географія поширення рогових кистенів на пам'ятках Східної Європи X–XIV ст. досить широка, що доводить тезу про універсальність та доступність цієї зброї та матеріалу, з якого її виготовляли (рис. 4). Каталог знахідок наведено в табл. 2.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Л. В. Древний Ростиславль // Краткие сообщения и исследования по археологии. – 1974. – № 139. – С. 81–92.
2. Артемьев А. Р. Кистени и булавы из раскопок Новгорода Великого // Материалы по археологии Новгорода 1988. – Москва, 1990. – С. 5–28.
3. Бектинеев Ш. И. Булавы и кистени XI–XIV вв. // Сярэднявековыя старажытнасці Беларусі: Новыя матэрыялы і даследаванні. – Мінск, 1993. – С. 99–106.
4. Белецкий С. В. Знаки Рюриковичей на роговых кистенях // Древнейшая геральдика Руси. – Санкт-Петербург: Вити-Нова, 2012. – С. 452–456.
5. Возный И. П. Ударное вооружение Северной Буковины XII – п. п. XIII вв. // Stratum plus. – 2014. – № 6. – С. 55–64.
6. Воронин Н. Н. Древнее Гродно // Материалы и исследования по археологии. – 1954. – № 41. – 239 с.
7. Гончаров В. К. Райковецкое городище. – Киев: Академия наук УРСР, 1950. – 220 с.
8. Гуревич Ф. Д. Древний Новогрудок. – Ленинград: Наука, 1981. – 159 с.

7 Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV вв.). – Киев: Наукова думка, 1986. – рис. 33, 1; Мовчан І. І., Боровський Я. С., Архіпова Є. І. Нові знахідки виробів прикладного мистецтва з “Міста Володимира” // Археологія. – 1998. – № 2. – С. 117; Сергеева М. С. Деталі озброєння з кістки і рогу з території Південної та Західної Русі // Фортеця: збірник заповідника “Тустань” на пошану Михайла Рожка. – Львів: Камула, 2009. – С. 335, рис. 1; Белецкий С. В. Знаки Рюриковичей на роговых кистенях // Древнейшая геральдика Руси. – Санкт-Петербург: Вити-Нова, 2012. – С. 453, рис. 16; 17; Плавинські М. Узбраєння беларускіх земляў X–XIII ст. – Мінск, 2013. – С. 41.

8 Kotowicz P. N. Uwagi o znaleziskach kiścieni wczesnośredniowiecznych na obszarze polski // Acta Militaria Mediaevalia, II. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Sanok: Muzeum Historyczne w Sanoku, 2006. – S. 55, rys. 2, 4.

9 Сергеева М. С. Косторізна справа у Стародавньому Києві. – Київ: КНТ, 2011. – С. 112.

10 Сергеева М. С. Вказ. праця. – Табл. 52, 14, 15.

11 Козюба В. К. До питання про нову каталогізацію слов'яно-руських городищ VIII–XIII ст., розташованих на теренах України // Археологія і давня історія України. – 2010. – Вип. 1. – С. 295.

12 Киртчичников А. Н. Древнерусское оружие... – С. 61.

9. *Гупало В.* Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (соціоісторична реконструкція). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. – 532 с.
10. *Даркевич В. П., Борисевич Г. В.* Древняя столица Рязанской земли. – Москва: Крузь, 1995. – 448 с.
11. *Довженко В. Й., Гончаров В. К., Юра Р. О.* Древноруське місто Воїнь. – Київ: Наукова думка, 1966. – 148 с.
12. *Измайлов И. Л.* Вооружение и военное дело населения Волжской Булгарии X – начала XIII вв. – Казань-Магадан, 1997. – 215 с.
13. *Казимір О. М., Готун І. А., Осипенко М. С., Синиця Є. В.* та ін. Продовження дослідження розкопу III в Софіїській Борщагівці // Археологічні дослідження в Україні 2013. – Київ, 2015. – С. 87–90.
14. *Кирпичников А. Н.* Булавы и кистени из коллекции И. Хайновского в собрании Музея Войска Польского // Археологические вести. – 2000. – № 7. – С. 229–235.
15. *Кирпичников А. Н.* Древнерусское оружие. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. // Свод археологических источников. Е 1–36. – Москва-Ленинград, 1966. – 183 с.
16. *Кирпичников А. Н.* Массовое оружие ближнего боя из раскопок древнего Изяславля // Краткие сообщения Института археологии. – № 155. – Москва: Наука, 1978. – С. 80–87.
17. *Козюба В. К.* До питання про нову каталогізацію слов'яно-руських городищ VIII–XIII ст., розташованих на теренах України // Археологія і давня історія України. – 2010. – Вип. 1. – С. 292–298.
18. *Комар О. В., Сухобоков О. В.* Військова справа Хозарського каганату // Нариси з воєнної історії Давньої України. – Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2005. – С. 212–231.
19. *Кравченко А. А.* Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV вв.). – Киев: Наукова думка, 1986. – 128 с.
20. *Крыганов А. В.* Кистени салтово-маяцкой культуры // Советская археология. – 1987. – № 2. – С. 175–181.
21. *Кучера М. П.* Древній Пліснеськ // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. XII. – Київ: АН УРСР, 1962. – С. 3–56.
22. *Лысенко П. Ф.* Берестье. – Минск: Наука и техника, 1985. – 399 с.
23. *Медведев А. Ф.* Оружие Новгорода Великого // Материалы и исследования по археологии. – 1959. – № 65. – С. 121–191.
24. *Мовчан І. І., Боровський Я. Є., Архіпова Є. І.* Нові знахідки виробів прикладного мистецтва з “Міста Володимира” // Археологія. – 1998. – № 2. – С. 111–121.
25. *Плавінські М.* Узбраєння беларуських земляў X–XIII ст. – Мінск: Галіяфі, 2013. – 106 с.
26. *Ратич О. О.* Давноруські вироби з кістки і рогу, знайдені на території Галицької і Волинської земель // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1959. – Вип. 2. – С. 119–131.
27. *Седов В. В.* Изборск в раннем средневековье. – Москва: Наука, 2007. – 413 с.
28. *Сергеева М. С.* Деталі озброєння з кістки і рогу з території Південної та Західної Русі // Фортеця: збірник заповідника “Тустань” на пошану Михайла Рожка. – Львів: Камула, 2009. – С. 333–340.
29. *Сергеева М. С.* Косторізна справа у Стародавньому Києві. – Київ: КНТ, 2011. – 256 с.
30. *Сергеева М. С.* Майстри з обробки дерева та кістки давноруського міста Воїня. – Київ-Харків: Майдан, 2015. – 232 с.
31. *Сорокин С. С.* Железные изделия Саркела-Белой Вежи // Материалы и исследования по археологии СССР. Вып. 75. – Москва: Наука, 1959. – С. 135–199.
32. *Терський С. В.* Кістень у Галицькому та Волинському князівствах (X–XIV ст.) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2014. – № 784. – С. 3–12.
33. *Федоров Г. Б.* Городище Екимавцы (работа Славяно-Днестровской экспедиции в 1951 г.) // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – 1953. – № 50. – С. 104–126.
34. *Флерова В. Е.* Резная кость Юго-Востока Европы IX–XII веков: искусство и ремесло. – Санкт-Петербург: Алетей, 2001. – 352 с.
35. *Шполянський С. В.* Предметы вооружения и конского снаряжения X – п. п. XIII вв. из Суздаля и сельских поселений Суздальского Ополье // Российская археология. – 2017. – № 1. – С. 150–157.
36. *Юра Р. О.* Древній Колодажин // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. XII. – Київ: Академія наук УРСР, 1962. – С. 57–130.
37. *Kotowicz P. N.* Uwagi o znaleziskach кіścieni wczesnośredniowiecznych na obszarze polski // Acta Militaria Mediaevalia, II. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Sanok: Muzeum Historyczne w Sanoku, 2006. – S. 51–66.

REFERENCES

1. *Alekseev L. V.* Drevnii Rostislavl // Kratkie soobscheniia i issledovaniia po arkheologii. – 1974. – № 139. – S. 81–92.
2. *Artemiev A. R.* Kisteni i bulavy iz raskopok Novgoroda Velikogo // Materialy po arkheologii Novgoroda 1988. – Moskva, 1990. – S. 5–28.
3. *Bektineev Sh. Y.* Bulavy i kisteni 11–14 vv. // Siarednieviakovyia starazhytnasti Belarusi: Novyia materyaly i dasledvanni. – Minsk, 1993. – S. 99–106.
4. *Beletskii S. V.* Znaki Riurikovichei na rogovykh kisteniax // Drevneishaia geraldika Rusi. – Sankt-Peterburg: Viti-Nova, 2012. – S. 452–456.
5. *Voznyi I. P.* Udarnoe vooruzhenie Severnoi Bukoviny 12 – p. p. 13 vv. // Stratum plus. – 2014. – № 6. – S. 55–64.
6. *Voronin N. N.* Drevnee Grodno // Materialy i issledovaniia po arkheologii, № 41. – Moskva: Akademiia nauk SSSR, 1954. – 239 s.

7. *Goncharov V. K.* Raikovetskoe gorodische. – Kiev: Akademia nauk USSR, 1950. – 220 s.
8. *Gurevich F. D.* Drevnii Novogradok. – Leningrad: Nauka, 1981. – 159 s.
9. *Gupalo V.* Zvenyhorod i Zvenyhorodska zemlia u 11–13 stolittiakh (sotsioistorychna rekonstruktsiia). – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2014. – 532 s.
10. *Darkevich V. P., Borisevich G. V.* Drevniaia stolitsa Riazanskoï zemli. – Moskva: Krug, 1995. – 448 s.
11. *Dovzhenok V. Y., Honcharov V. K., Yura R. O.* Drevnioruske misto Voin. – Kyiv: Naukova dumka, 1966. – 148 s.
12. *Izmailov Y. L.* Vooruzheniie i voiennoie dielo nasieliennyia Volzhskoi Bulgarii 9 – nachala 13 vv. – Kazan-Mahadan, 1997. – 215 s.
13. *Kazymir O. M., Hotun I. A., Osypenko M. S., Synytsia Ye. V.* ta in. Prodovzhennia doslidzhennia rozkopu 3 v Sofiiskii Borshchahivtsi // Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013. – Kyiv, 2015. – S. 87–90.
14. *Kirpichnikov A. N.* Bulavy i kisteny iz kollektsii I. Khainovskogo v sobranii Muzeia Voiska Polskogo // Arkheologicheskie vesti. – 2000. – № 7. – S. 229–235.
15. *Kirpichnikov A. N.* Drevnerusskoe oruzhie. Kopia, sulitsy, boevye topory, bulavy, kisteny 9–13 vv. // Svod arkheologicheskikh istochnikov. E 1-36. – Moskva-Leningrad: Nauka, 1966. – 183 s.
16. *Kirpichnikov A. N.* Massovoe oruzhye blizhnego boia iz raskopok drevnego Iziaslavlia // Kratkiiie soobscheniia Instituta arkheologii. – 1978. – № 155. – S. 80–87.
17. *Koziuba V. K.* Do pytannia pro novu katalohizatsiiu sloviano-ruskykh horodysheh 8–13 st., roztashovanykh na terenakh Ukrainy // Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy. – 2010. – № 1. – S. 292–298.
18. *Komar O. V., Sukhobokov O. V.* Viiskova sprava Khozarskoho kahanatu // Narysy z voiennoi istorii Davnioi Ukrainy. – Kyiv: NDTs HP ZSU, 2005. – S. 212–231.
19. *Kravchenko A. A.* Srednevekovyi Belgorod na Dnestre (konets 13–14 vv.). – Kiev: Naukova dumka, 1986. – 128 s.
20. *Kryganov A. V.* Kisteny saltovo-maiatskoi kultury // Sovetskaia arkheologiia. – 1987. – № 2. – S. 175–181.
21. *Kuchera M. P.* Drevnii Plisnesk // Arkheolohichni pamiatky URSR. – T. 12. – Kyiv: AN URSR, 1962. – S. 3–56.
22. *Lysenko P. F.* Berestie. – Minsk: Nauka i tekhnika, 1985. – 399 s.
23. *Medvedev A. F.* Oruzhie Novgoroda Velikogo // Materialy i issledovaniya po arkheologii. – 1959. – № 65. – S. 121–191.
24. *Movchan I. I., Borovskiy Ya. Ye., Arkhipova Ye. I.* Novi znakhidky vyrobiv prykladnoho mystetstva z “Mista Volodymyra” // Arkheolohiia. – 1998. – № 2. – S. 111–121.
25. *Plavinski M.* Uzbraenne belaruskikh zemliu 10–13 st. – Minsk: Haliiafy, 2013. – 106 s.
26. *Ratysh O. O.* Davnioruski vyrobny z kosti i rohu, znaideni na terytorii Halytskoi i Volynskoi zemel // Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni. – 1959. – № 2. – S. 119–131.
27. *Sedov V. V.* Izborsk v rannem srednevekovie. – Moskva: Nauka, 2007. – 413 s.
28. *Serhieieva M. S.* Detali ozbroieniia z kistky i rohu z terytorii Pivdennoi ta Zakhidnoi Rusi // Fortetsia: zbirnyk zapovidnyka “Tustan” na poshanu Mykhaila Rozhka. – Lviv: Kamula, 2009. – S. 333–340.
29. *Serhieieva M. S.* Kostorizna sprava u Starodavnomu Kyievi. – Kyiv: KNT, 2011. – 256 s.
30. *Serhieieva M. S.* Maistry z obrobky dereva ta kistky davnioruskoho mista Voinia. – Kyiv-Kharkiv: Maidan, 2015. – 232 s.
31. *Sorokin S. S.* Zheleznye izdeliia Sarkela-Beloi Vezhi // Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR. – 1959. Vyp. 75. – Moskva: Nauka, 1959. – S. 135–199.
32. *Terskyi S. V.* Kisten u Halytskomu ta Volynskomu kniazivstvah (10–14 st.) // Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. – 2014. – № 784. – S. 3–12.
33. *Fedorov G. B.* Gorodishche Ekimautsy (rabota Slaviano-Dnestrovskoi ekspeditsii v 1951 g.) // Kratkiiie soobscheniia Instituta istorii materialnoi kultury. – 1953. – №50. – S. 104–126.
34. *Flerova V. E.* Reznaia kost Yugo-Vostoka Evropy 9–12 vekov: iskusstvo i remeslo. – Sankt-Peterburg: Aleteiia, 2001. – 352 p.
35. *Shpolianskii S. V.* Predmety vooruzheniia i konskogo snariazheniia 10 – p. p. 13 vv. iz Suzdalia i selskikh poselenii Suzdalskogo Opole // Rossiiskaia arkheologiia. – 2017. – № 1. – S. 150–157.
36. *Yura R. O.* Drevnii Kolodiazhy // Arkheolohichni pamiatky URSR. – T. 12. – Kyiv: Akademiya nauk URSR, 1962. – S. 57–130.
37. *Kotowicz P. N.* Uwagi o znaleziskach kiscienu wczesnośredniowiecznych na obszarze polski // Acta Militaria Mediaevalia, 2. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Sanok: Muzeum Historyczne w Sanoku, 2006. – S. 51–66.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Сцена вбивства киянами князя Ігоря Ольговича під час повстання 1147 р. із Радзивіллівського літопису.

Рис. 2. Зображення на рогових кистенях: 1. Новгород. 2. Саркел (обидва за С. Белецьким). 3. Острів Ледниці. 4. Місце знахідки невідоме (обидва за П. Котовичем). 5. Київ (за І. Мовчаном). 6. Мінськ. 7. Полоцьк (обидва за М. Плавінським). 8. Білгород-Дністровський (за А. Кравченко). 9. Чермно (за П. Котовичем).

Рис. 3. Рогові кистені з музейних зібрань: 1, 2. Київ (інв. № № В 8/8189, 8190). 3. Сахнівка (інв. № В 3488/619). 4, 5. Тростянець (інв. № № В 583/1, 2). 6. Місце знахідки невідоме (інв. № Вд 2522).

Рис. 4. Карта поширення кистенів II групи (рогових): 1. Київ. 2. Софіївська Борщагівка. 3. Чернігів. 4. Тростянець. 5. Сахнівка. 6. Желнь. 7. Воїнь. 8. Райки. 9. Колодяжин. 10. Шепетівка. 11. Шепель (Вал). 12. Чаруків. 13. Звенигород. 14. Пліснеськ. 15. Городище (Бозок). 16. Ступниця. 17. Білгород-Дністровський. 18. Екімауци. 19. Галич (Крилос). 20. Полнятичі. 21. Червен. 22. Брест. 23. Вішин. 24. Мінськ. 25. Новогрудок. 26. Гродно. 27. Полоцьк. 28. Ізборськ. 29. Псков.

30. Новгород. 31. Костянтиново-2. 32. Шекшово-2. 33. Ростиславль (Рославль). 34. Стара Рязань. 35. Хулашське. 36. Біляр.
37. Саркел. 38. Ледніце. 39. Ополе.

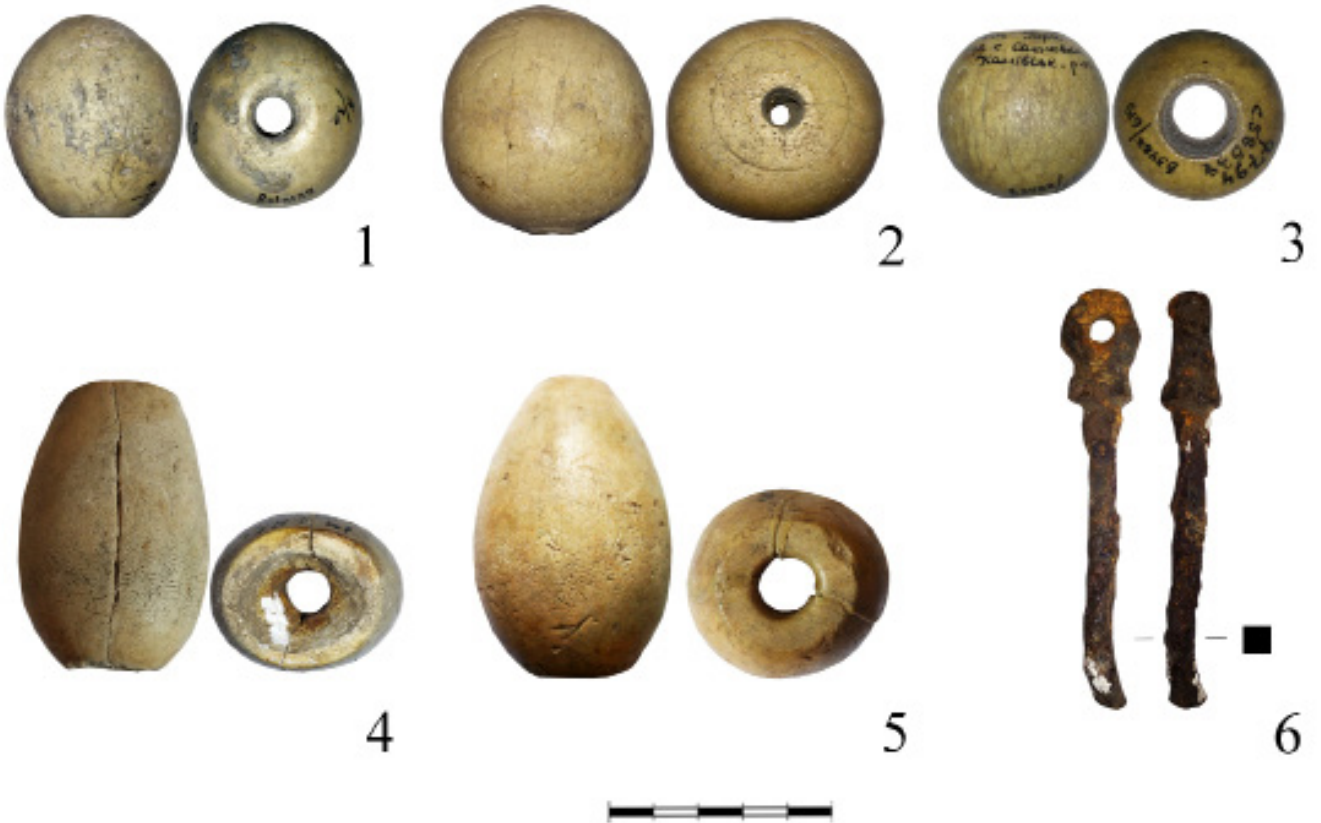
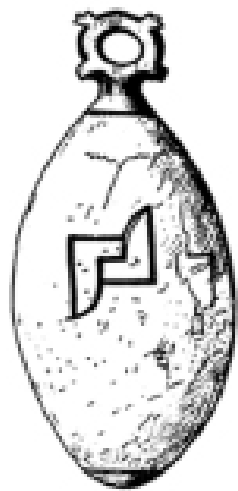
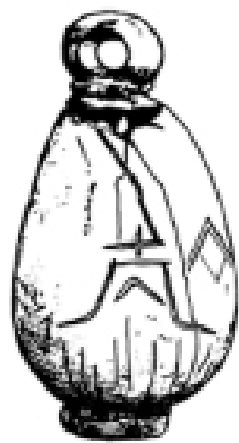

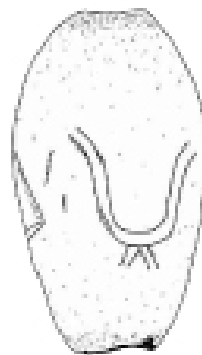
Рис. 1, 3

1

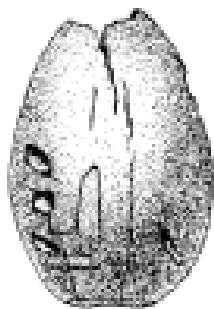
2

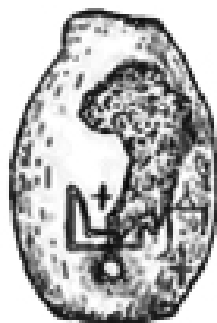
3

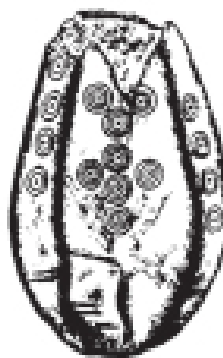
4

5

6

7

8

9

Рис. 2

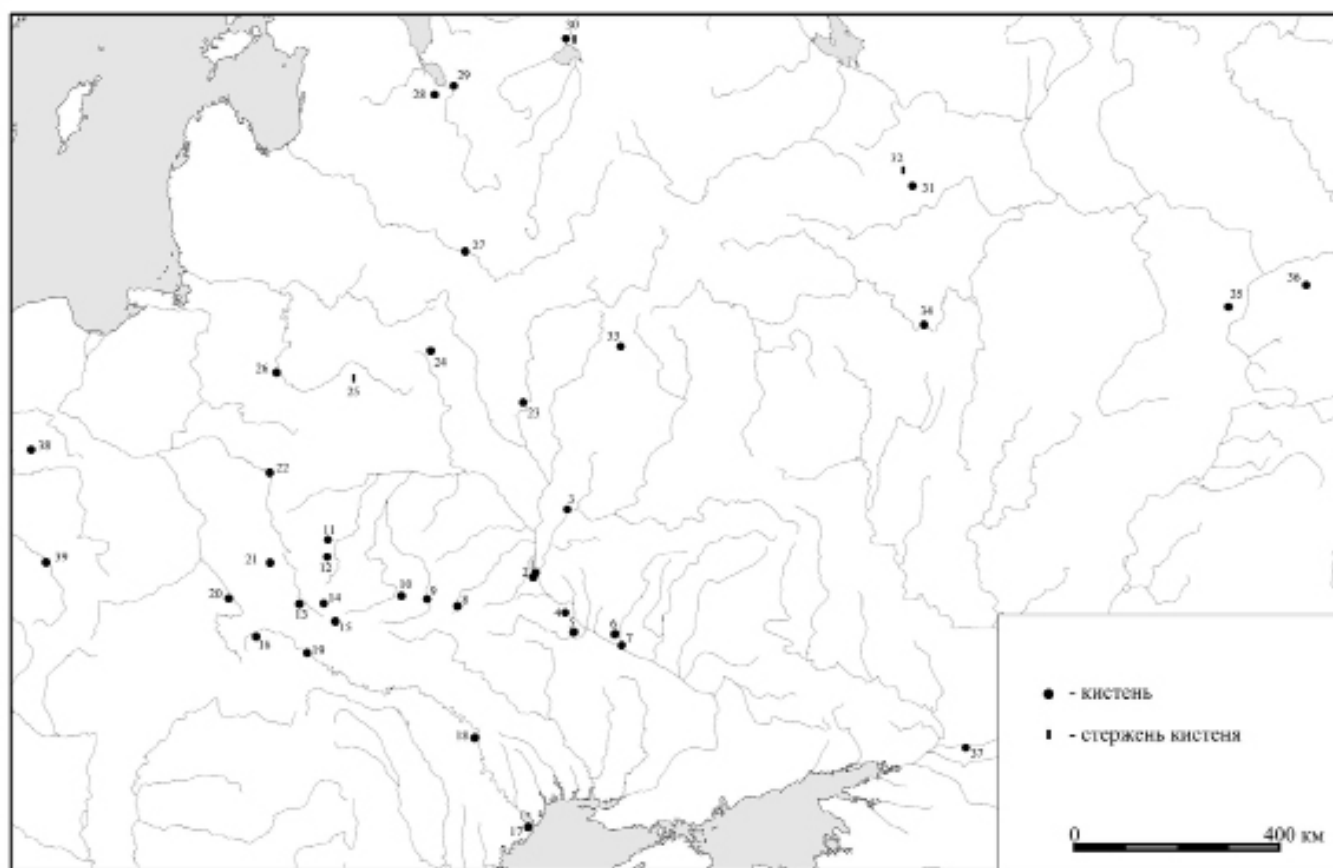

Рис. 4

Рогові кистені із зібрань Національного музею історії України

Інв. №	Старі інв. №	Походження	Висота (мм)	Ширина / товщина гирі (мм)	Перехват (мм)	Ширина / товщина петлі	Отвір петлі каналу (мм)	Вага (г)
В 3488/619	№ 7794, с. 58 534	Сахнівка, Дівич гора	39	42×42			15,5	58,0
В 8/8189		Київ, Старокиївська гора	45	40×41,5			7,5	63,2
В 8/8190		Київ, Старокиївська гора	51	47×47			7,0	78,0
В 583/1	№ 14 682	Тростянець	68	41,5×41,5			10×12,5	94,0
В 583/2	№ 14 682	Тростянець	74	52×52			13×15	149,5
Вд 2522			103		14	20×10	9	

Таблиця 2¹.

Каталог знахідок рогових кистенів з території Східної Європи на пам'ятках X–XIV ст.

Походження	К-ть	Місце знахідки, комплекс	Керівник досліджень чи колекція	Джерело інформації	№ з інших каталогів
Київ	2	Волоська, 16; квартал Е7	М. Сагайдак, 1988 р.	29, табл. 52, 13, 16	
	2	садиба Десятинної церкви	Т. Мовчанівський, 1936 р.	29, табл. 52, 14, 15 (В 8/8189, 8190)	
	1	Володимирська, 12	І. Мовчан та ін., 1993 р.	24, рис. 5	
Чернігів	1	дитинець, розкоп 7, земл. 2	Б. Рибаків, 1956 р.	23, с. 138	11(к)
	1	дитинець	В. Коваленко, 1984 р.	Режим доступу: https://choim.org/?p=10761	
Новгород	5	Неревський розкоп	А. Арциховський, 1951–1960 рр.	1, рис. 1, 5; рис. 2, 1; рис. 4, 1	1–7(к); 2, 4, 5, 8, 14(а)
	4	-//-	В. Янін	1, рис. 1, 4, 6; рис. 2, 2; рис. 3, 1 (стержень)	3, 7, 9, 10(а)
	5	Троїцький розкоп	-//-	1, рис. 1, 1, 2; рис. 3, 3 (стержень)	1, 6, 11–13(а)
Сахнівка	1	городище (уроч. Дівич гора)	В. Гізе, 1901 р.	<i>В3488/619 (публікується вперше)</i>	
Воїнь	4	-//-	В. Двоженко, 1956–1959 рр.	11, табл. XIX, 7, 9–11	18, 19(к)
	1	-//-, кліть 19		11, табл. XIX, 5	
Жельнь	1	-//- (уроч. Палянівщина)	Р. Юра, 1956 р.	30, с. 86	17(к)
Райки	1	городище	Т. Мовчанівський, 1929–1935 рр.	7, табл. XXXI, 18	12(к)
Колодажин	1	-//-, кліть 14	В. Гончаров, 1948–1953 рр.	36, рис. 34, 3 (заготовка)	7(т)
Шепетівка (Ізяслав)	1	-//-	М. Каргер, 1957–1962 рр.	15, с. 86	13(к), 12(т)
Шепель	1	-//- (уроч. Вал)	М. Кучинко, 1975 р.	32, с. 7 (можливо кистень)	
Городище	2	-//- (уроч. Бозок)	О. Гаврилюк, 1994 р.	32, с. 6	5, 6(т)
Чаруків	1	-//-	М. Кучинко	32, с. 6	8(т)
Плісеськ	2	-//-	Я. Пастернак, 1940 р.	32, с. 6	1(т)
	1	-//-	М. Кучера, 1953 р.	21, рис. 15; 11, 13	14, 15(к); 2, 3(т)
Галич	1	-//- (с. Крилос)	В. Ауліх, 1980-ті рр.	5, рис. 2, 18	15(т)
Звенигород	1	-//-, посад, яма 4	В. Гупало 2010 р.,	9, фото 39	10(т)
	1	-//-, косторізна майстерня	Г. Власова 1954 р.	9, рис. 32, 2	13(т)
Ступниця	1	-//-	В. Кобільник, 1931–1932 рр.	26, табл. II, 43	16(к); 4(т)
Полнятичі	1	-//-	П. Котович	37, рис. 2, 4	9(т)
Чермно	1	-//-	-//-	37, рис. 2, 1	11(т)
Брест	2	-//-	П. Лисенко, 1972 р.	22, рис. 194, 10	1(б), 14(т)

¹ Позиція вихідного джерела наводиться згідно списку “ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА”; №№ в каталогах дослідників, скорочення: (А) – А. Артем’єва, (Б) – Ш. Бектинська, (І) – І. Ізмайлова, (К) – А. Кірпічнікова, (Т) – С. Терського.

Вішин	1	-/-	Е. Загорульський, 1976–1985 рр.	25, с. 42	
Мінськ	1	-/-	В. Тарасенко 1951 рр.	дані з каталога А. Кірпічнікова	9(к), 2(б)
Новогрудок	1	-/-, будівля 18	Ф. Гуревич, 1963 р.	8, рис. 34, 1 (стержень)	
Гродно	1	-/- (Замкова гора)	М. Воронін, 1930–1940 рр.	6, рис. 88, 19	10(к), 3(б)
Полоцьк	1	-/-	С. Тарасов, 1986 р.	25, с. 41–42	4(б)
Ізборськ	1	-/-	В. Седов	27, рис. 68, 4	
Псков	1	-/-	Г. Гроздилов 1956 р.	дані з каталогу А. Кірпічнікова	8(к)
Стара Рязань	1	-/-, наземна будівля Д-1	В. Даркевич, 1970– 1979 рр.	10, табл. 30, 17	
	1	-/-, розкоп 23		10, табл. 99, 4	
Ростиславль	1	-/-	Л. Алексеев, 1969– 1970 рр.	2, с. 87, рис. 28	
Біляр	1	-/-		12, рис. 72	2(і)
Хулашське	1	-/-		-/-	
Саркел	4	-/-, (X–XII)	М. Аргамонов, 1950– 1951 рр.	31, рис. 32, 2, 7	20–34(к)
Екімауци	1	-/-	Г. Федоров, 1951 р.	34, с. 108, рис. 45, 4	35(к)
Білгород- Дністровський	2	-/-, центральний розкоп	А. Кравченко	19, рис. 33, 1, 2	
		випадкова знахідка			
Софіївська Борщагівка	1	поселення, розкоп II, об. 14 (житло)	О. Казимір, 2014 р.	13, рис. 1, 6	
Ледніце	1	-/-	1932–1935 рр.	37, гус. 2, 3	
Ополе	1	-/-	1965 р.	37, гус. 2, 2	
Костянтиново	1	-/- № 2	С. Шполянський, 2017	35, рис. 7, 5 (стержень)	
Шелково	1	-/- № 2	-/-	35, рис. 7, 3	
Тростянець	2	не локалізовані, випадкові знахідки		В 583/1, 2 (публікуються вперше)	
Всього		72			